

Jaget och den andra i kulturella möten

Det finns många sätt att bedriva kulturanalys på. Vilket eller vilka sätt som är de mest fruktbara är ämnet för en ständigt pågående akademisk diskussion, en diskussion som jag för min del gärna vill fortsätta, efter att ha läst Ruth Illmans avhandling *Gränser och gränsöverskridanden. Skildrade erfarenheter av kulturella möten i internationellt projektarbete*¹, försvaret vid en disputation i Åbo Akademi sommaren 2004.

Det må genast sägas att avhandlingen har berett mig en hel del problem. Inte så att den vore enligt mitt sätt att se dålig eller illa skriven. Tvärtom är det en formellt mycket välgjord avhandling med många spännande synpunkter och insikter om ett ämnesområde som är synnerligen aktuellt och viktigt, frågan om hur en så kallad interkulturell kommunikation och kulturella möten egentligen går till. Illman har, som en del i ett större forskningsprojekt inom ÅA, kallat PBI (Forskningsinstitutet för projektbaserad industri, grundat 1993), analyserat innehållet i ett dussin fältdagböcker, skrivna av högskolestuderande/praktikanter vid ett finländskt företag som jobbar i global skala. Hennes avhandling kan sägas utgöra av en jakt på kulturella gränser och gränsöverskridanden i dessa fältdagböcker. Ämnet är religionsvetenskap, vilket i detta fall inneburit att hon tagit sin utgångspunkt i en tolkande, hermeneutisk form av religionsvetenskap (kanske inte så överraskande mot bakgrunden av att hermeneutiken ju uppstod inom teologin, eller kanske i judisk bibeltolkning, om man ska vara noggrann). Avhandlingen har speciellt använt sig av tre teoretiska inspirationskällor för undersökningen av de kulturella mötena, dels filosofen Martin Bubers tankar om Jag-Du- och Jag-Det-relationerna i den starkt nietscheanskt präglade *Ich und Du* från år 1923, dels professor Nils G. Holms symbolteori i framför allt arbetet *Människans symboliska verklighetsbygge* (1997) och dels forskning om stereotyper.

¹ Ruth Illman. *Gränser och gränsöverskridanden. Skildrade erfarenheter av kulturella möten i internationellt projektarbete*. Åbo, Akademis förlag 2004. 285 s.

Vad kan man då säga om dessa inspirationskällor, hur väl kan man tänka sig att de fungerar i en hermeneutiskt driven kulturanalys av detta slag? Mitt svar skulle vara att både Buber och Holm som inspiratörer kan vara nog så givande, låt vara att t.ex. Buber som utgångspunkt för en kulturanalys, i varje fall utanför de religiösa och etiska domänerna, nog bör anses utgöra en ganska speciell, för att inte säga marginell utgångspunkt. Man letar förgäves efter hans namn i de flesta nyare översikter över kulturanalys. Å andra sidan är ju detta en religionsvetenskaplig kulturanalys, inte en litterär eller folkloristisk sådan. Vad som också utmärker de två arbetena är att de befinner sig på en rätt hög abstraktionsnivå. De kunde betecknas som en form av syntetisk, spekulativ kulturkritik, vilket mot bakgrunden av en forskning där det empiriska elementet ändå är helt centralt, kan ställa till en del problem. Liknande svårigheter vad gäller att tillämpa en teori med hög abstraktionsnivå gäller också t.ex. den mycket spännande, filosofiskt högintressanta forskning/essäistik som den franske filosofen Gaston Bachelard ägnat sig åt i sina böcker om t.ex. rummets poetik, de olika naturelementen.

Nu sammanför Ruth Illman här en analys som väsentligen väl ändå måste sägas vara en stereotypi-analys med en analys där två av de tre grundbultarna, den holmska symbolteorin och den buberska dialogfilosofin som sagt kan sägas befinna sig på en hög abstraktionsnivå, de är poetiska eller syntetiska till sin karaktär. Följden blir att avhandlingen kommer att hänga upp på ingående resonemang om etik, moral, ansvar, förståelse i de kulturella mötena (i och för sig intressanta frågor, men knappast lättlösta ur ett kulturanalytiskt perspektiv). Från min utgångspunkt hade jag gärna sett en analys där man skulle ha ägnat texterna en mer "närsynt" läsning med hjälp av kanske mer sociologiskt och/eller textuellt inriktade analysmetoder såsom diskursanalys, metaforanalys, postkolonial analys, genusperspektiv, och narratologi. Allt dylikt lyser dock med sin frånvaro i avhandlingen.

Som avhandlingen nu föreligger får man en omfattande diskussion där tre grundläggande temata – möten, gränser och gränsöverskridningar – betraktas

som stereotyper, som symboler och som dialogiska utgångspunkter. Resultatet av diskussionen kan inte betecknas som speciellt sensationellt: det visar sig att dessa gränser och gränsöverskridanden som dagböckerna aktualiserar skär igenom en mängd av de kategorier som funnits med i materialet, som nation, kultur, religion etc, eller annorlunda uttryckt: att både gränser och gränsöverskridanden är mångskiktade, komplexa, ofta förekommande fenomen, och bra så.

Det som dock är störande i upplägget av avhandlingen är ett par saker som jag inte kan låta bli att påtala: dels den långt förda anonymiseringen av fältdagböckernas skribenter, som nu tilldelats namn ur det hebreiska alfabetet, Alef, Bet, Gimel etc. Känner man till att författarens far var professor i gammaltestamentlig exegetik med judaistik är kanske tillvägagångssättet inte så överraskande, men ändå leder det till en märklig egenhet i texten. Framställningen blir stiliserad, fikionaliserad (eftersom bokstavs-symbolerna ju har en egen kulturhistoria). Till detta kommer att samtliga skribenter tilldelats ett "köns-neutralt", eller kanske snarare provisoriskt maskulint genus, detta också det av anonymitetsskäl, vilket gör att man aldrig kan veta om det "egentligen" är en manlig eller kvinnlig skribent som fört pennan i det aktuella dagboksutdraget. Också de olika länder där dagböckerna skrivits, det vill säga platserna för de byggnadsarbetsplatser (sajter) där företaget är involverat (ett företag som väl, så mycket bör man väl ändå kunna låta på sekretessen, torde vara Wärtsilä), är anonymiserade, så att man endast via indicier om t ex maträtter, fritidsintressen, musik, ritualer, natur m.m. som läsare kan försöka dra till med mer eller mindre vilda eller kvalificerade gissningar om vilka länder det gäller. Detta innebär a) att framställningen blir kraftigt dekontextualiserad och b) att man som läsare hamnar i ett betydande kunskapsmässigt underläge i relation till författaren, vilket egentligen inte går att korrigera.

Vad som också är problematiskt i min läsning av boken är att den andra parten eller sidan i dessa möten, alltså framför allt värdnationens arbetare vid sajten, här kommer att framstå som ett slags skuggfigurer som aldrig i egentlig mening ges en egen röst. I en tid präglad av intensiv postkolonial kritik, inte minst då inom forskningsområdet subaltern studies (studier av dessa som traditionellt varit/är underordnade i den koloniala/postkoloniala ordningen) blir detta ett betydande problem.

Mest givande i avhandlingen blir i min läsning Illmans skickliga dissekering av de olika typer av "andra" som läsningarna resulterar i. Hon talar i anslutning till stereotypiseringen om tre olika typer av bilder: öppna, slutna och låsta, vilket gör att ana-

lysen av fältdagböckerna i detta avseende känns mer spännande, relevant, eftersom tolkningsinstrumentet förefaller utvecklat för just dessa bilder, stereotyper. Också motsvarande begrepp för den andre, som den idealiserade andre och den radikalt andre är viktiga distinktioner som bidrar till att göra bilden av både skribenterna själva och de olika andra de möter tydligare, men kanske också mer mångbottnad, och detta samtidigt. Däremot lyser en diskussion om begreppet exotisering helt med sin frånvaro.

Jag funderar vidare på vad mina svårigheter med att följa avhandlingen "egentligen" kan bero på och inser att en orsak kan ligga i att min förståelse av själva grunden för kategoriseringarna, nämligen detta med jaget och de andra, tycks skilja sig från författarens. Avhandlingen förmedlar en uppfattning om att jaget/ subjektet är enhetligt, distinkt, helt som svår mot den förståelse av det marginaliserade, splittrade subjektet som jag som kulturforskare – inte utan möda – har tillägnat mig. Utgående ifrån Buber skriver Illman: "människan kan ju inte i sig själv utgöra en relation". Tanken att jaget kan kommunicera med sig självt eller – som ett andra alternativ – att jaget är främmande för sig självt tycks vara främmande för Illman – en tanke som ju i poetisk form formulerats av t ex Rimbaud som: "Je est une autre", jag är en annan. Den tanken kan väl sägas bilda en viktig utgångspunkt både inom en modern och inom en postmodern förståelsesram vad gäller subjektkategorierna/kategoriösheten. Som litteraturvetaren Jonathan Culler påpekat tycks identiteten alltid vara ett misslyckande, detta att vi inte lyckligt och okomplicerat blir män och kvinnor, eller att vi skulle internalisera sociala normer utan motstånd. Det vill säga vi blir egentligen till sist aldrig riktigt de vi egentligen "borde vara".

Till Ruth Illmans "försvar" ska dock konstateras att det finns en intressant glidning i hennes avhandling där denna tanke om den omöjliga identiteten trots allt inte är helt utesluten, nämligen i diskussionen av den så kallad alter ego- ("det andra jaget")-problematiken. Hon skriver t ex att både självbilden och dess motbild, den andra, kan behöva reflekteras och omvärderas för att människan ska bli synlig, och tillägger att detta kan formuleras som en fråga om självkännedom, att det är viktigt att lära känna sig själv som den komplexa och unika varelse man är och att inse att andra människor på samma sätt är formade för flera olika sammanhang. Även om denna utsago inte till fullo tar steget ut i den cullerska insikten om identitetens misslyckande innebär den ändå som jag ser det en hälsosam problematisering av en strikt jag-den andre-dualism.

Kanske kan man också vad gäller denna på många sätt imponerande, men samtidigt, i varje fall ur mitt

kulturanalytiska perspektiv, också rätt så problematiska studie se den som en del i en större vindkantring eller i varje fall en trend i dag vad gäller kulturforskning och kulturanalys, nämligen ett övergivande av skolor som poststrukturalism och dekonstruktion, en vändning i forskningen in mot universaliala, ett intresse

för värdeladdade ord som sanning, dygd, objektivitet, närvaro, enskildhet etc, en vändning som man också finner hos en postmarxistisk forskare som den inflytelserike brittiske kulturteoretikern Terry Eagleton.

Sven-Erik Klinkmann